

Валерій ФАСТОВЕЦЬ,
заступник завідувача кафедри криміналістики
Національної академії Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук

УДК 343.14

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПОКАЗАННЯ» ТА «ПОЯСНЕННЯ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

13 квітня 2012 року Верховною Радою України було прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України). Таким чином було виконано зобов'язання України перед Радою Європи щодо реформування вітчизняного кримінального судочинства [1]. Про революційність вказаного нормативно-правового акта свідчать кількість і характер запроваджених новел, які докорінно змінюють ідеологію вітчизняного процесу, систему його інститутів, процедуру кримінального провадження, процесуальний статус суб'єктів тощо. Зазначені нововведення Кримінального процесуального кодексу України відобразились також і на поняттях, вжитих у законі. Зокрема, у вітчизняному кримінальному процесі з'явилися такі нові терміни, як «кримінальне провадження», «слідчий суддя», «обвинувальний акт», «кримінальне правопорушення», «кримінальний проступок», «заходи забезпечення кримінального провадження» тощо. Було змінено зміст таких понять, як «підозрюваний», «обвинувачений», «прокурор» та інших.

Необхідно зауважити, що визначення деяких нових понять наведено в чинному процесуальному законодавстві, в тому числі у ст. 3 КПК України. Водночас окремі терміни, які вживаються у КПК України, не завжди чітко визначені та узгоджені між собою. Так, законодавець активно ви-

користує у наведеному вище нормативно-правовому акті такі терміни, як «показання» та «пояснення», однак співвідношення змісту цих визначень в окремих випадках викликає багато запитань як у вчених-науковців, так і у практиків – працівників правоохоронних та судових органів.

Отже, метою цієї статті є проведення аналізу окремих положень чинного КПК України, якими регламентовано порядок одержання показань та пояснень для того, щоб визначити їх співвідношення.

Зазначимо, що розробленню окремих теоретичних та практичних аспектів впровадження положень Кримінального процесуального кодексу України приділяли увагу різні вчені-процесуалісти, зокрема: В.О. Глушков, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, С.С. Кудінов, І.І. Мусієнко, М.А. Погорецький, Г.П. Серєда, М.Є. Шумило та інші. Однак на сьогодні питання, пов'язані з визначенням співвідношення зазначених вище понять, залишаються малодослідженими.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Таким чином, у законі чітко окреслено, що, по-перше, показання нада-

ються виключно під час такої слідчої (розшукової) дії, як допит; по-друге, показання надаються такими суб'єктами кримінального провадження, як підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, експерт.

Згідно з п. 16 ч. 1 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження мають відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, належить безпосереднє дослідження показань, речей і документів. Доцільно наголосити, що відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України показання є одним з процесуальних джерел доказів. Водночас окремими нормами КПК України (наприклад, ст. 67) передбачено кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

Необхідно додати, що згідно зі ст. 23 КПК України суд безпосередньо досліджує докази, у тому числі показання. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених цим Кодексом.

Зауважимо, що на відміну від терміна «показання» розробники КПК України не надають визначення поняття «пояснення». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» наведено такі значення терміна «пояснювати»:

- а) розповідаючи про що-небудь, робити його ясним, зрозумілим;
- б) розкривати особливості якоїсь речі або явища, вказувати на їхні певні ознаки [2].

З метою з'ясування питання, як саме законодавець трактує дане поняття, необхідно здійснити аналіз відповідних положень КПК України. Так, відповідно до ст. 20 вказаного нормативно-правового акта, забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого полягає, зокрема, і в можливості надати усні або

письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення. Разом із тим згідно з ч. 6 ст. 104 КПК України у випадку, якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це у ньому зазначається. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які теж фіксуються у протоколі. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Окрім того, згідно з п. 5 ч. 2 ст. 193 КПК України підозрюваний, обвинувачений під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу мають право давати пояснення щодо будь-яких обставин їх затримання та тримання під вартою.

Подальший аналіз положень чинного КПК України дає змогу визначити, що в багатьох випадках законодавець вживає термін «показання» одночасно з терміном «пояснення», що свідчить про надання їм різного змісту та процесуального значення. Так, у ст. 18 вказаного нормативно-правового акта зазначено, що жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення. Крім того, відповідно до п. 5 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений мають право давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати.

Зауважимо, що законодавець неоднаково наділяє правом (обов'язком) давати пояснення або показання різних суб'єктів кримінального провадження, зокрема – підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, експерта та спеціаліста. Так, згідно з п. 5 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний та обвинувачений мають право давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який мо-

мент відмовитися їх давати. Так само в п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК України передбачено право потерпілого давати пояснення, показання або відмовитися їх давати. Відповідно до п. 6 ч. 3 ст. 69 КПК України експерт має право одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт.

Що ж до спеціаліста, то згідно з ч. 3 ст. 71 КПК України сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги. Таким чином, аналіз статей 42, 56, 71, 95 та 224 КПК України дає підстави зробити висновок, що правом давати показання наділені підозрюваний, обвинувачений і потерпілий, а обов'язком – свідок та експерт. Можливість надання показань спеціалістом або перекладачем у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві не передбачено.

На нашу думку, зазначені положення КПК України не повною мірою відповідають вимогам сьогодення, адже спеціалісту, перекладачу так само, як і зазначеним вище суб'єктам, також можуть бути відомі обставини, що мають значення для кримінального провадження. Враховуючи викладене, ст. 71 КПК України необхідно доповнити положенням щодо обов'язку спеціаліста давати показання під час допиту.

Продовжуючи з'ясування змісту терміна «пояснення», доцільно зазначити, що аналіз вітчизняного кримінального процесуального законодавства та відомчих нормативно-правових актів дає підстави зробити висновок щодо використання вказаного терміна у двох значеннях.

Так, поясненням може бути надання учасниками кримінального провадження та іншими особами відомостей щодо відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення. Можливість проведення цієї процесуальної дії в загальних рисах регламентовано ст. 95 КПК України. Таке

пояснення може одержувати від учасників кримінального провадження за їхньою згодою навіть представник сторони захисту. Можливість одержання пояснення передбачено додатково в п. 2.2 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань. Зокрема у випадку, якщо в заяві або повідомленні всупереч вимогам ч. 5 ст. 214 КПК України не наведено достатньої інформації про вчинене кримінальне правопорушення, то для їх встановлення проводяться такі дії: направлення вимоги до установ, підприємств, організацій про надання документів або відповідних даних, отримання пояснень згідно зі ст. 95 КПК України тощо.

На нашу думку, дещо сумнівною є можливість слідчого, прокурора або оперативного співробітника відбирати пояснення на стадії досудового розслідування, адже відповідно до положень КПК України вони наділені правом отримати показання під час допитів, які, в свою чергу, є процесуальним джерелом доказів. Водночас можливість відібрання пояснень актуальна для представників сторони захисту та потерпілого.

Крім цього, поясненнями можуть бути зауваження, доповнення, а також повідомлення інших відомостей щодо певних обставин кримінального провадження, зазначені у протоколі учасниками слідчих (розшукових) (крім допиту) та інших процесуальних дій. Так, підозрюваний і обвинувачений мають право надавати пояснення з приводу підозри або обвинувачення (статті 20, 42 КПК України); учасники процесуальної дії мають право надавати пояснення щодо причин відмови від підписання протоколу (ст. 104 КПК України) тощо.

У контексті викладеного вище дещо суперечливим є положення ч. 8 ст. 95 КПК України, у якій зазначено, що сторони кримінального провадження, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів. Зокрема, якщо розглядати пояснення як окрему процесуальну форму одержання відомостей щодо обставин кримінального провадження (на кшталт

отримання пояснення в порядку ст. 97 КПК України 1960 року [3]), то для використання викладених у ньому відомостей у процесі доказування дійсно необхідно провести (або ініціювати проведення) допит особи, яка надала таке пояснення.

Однак у разі надання пояснення учасниками слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у відповідному протоколі (або додатку до протоколу), на нашу думку, вони безпосередньо можуть бути використані у процесі доказування.

Так, відповідно до наведеної вище ч. 2 ст. 84 КПК України документи – одне із процесуальних джерел доказів. Згідно з ч. 1 ст. 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. У п. 3 ч. 2 вказаної статті передбачено, що до документів належать складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії. Зокрема, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії, можуть розглядатися як додатки до протоколу.

Відомості, викладені учасниками процесуальної дії в протоколі, на нашу думку, також можуть бути використані в доказуванні – за умови наявності в них інформації щодо фактів чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Так, наприклад, під час проведення обшуку за місцем проживання підозрюваного останній заявив, що знаряддя кримінального правопорушення він зберігає за іншою адресою, про що було зазначено у протоколі обшуку. У разі подальшого виявлення цих знарядь за вказаною адресою, навіть у випадку відмови підозрюваного надавати показання з цього приводу, зазначені у протоколі обшуку відомості можуть бути використані

як доказ причетності особи до вчинення кримінального правопорушення.

Досліджуючи особливості використання в процесі доказування пояснень учасників слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, зазначених у відповідному протоколі, необхідно розглянути питання допустимості доказів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК України недопустимий доказ не може бути використаний під час прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення. Водночас згідно з п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК України отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитись від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод.

Отже, учасникам будь-якої процесуальної дії доцільно роз'яснювати їхнє право на захист, а також право не надавати показання або пояснення, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення такої особи або її близьких родичів чи членів її сім'ї у вчиненні кримінального правопорушення, з метою уникнення визнання відповідного протоколу процесуальної дії недопустимим.

Продовжуючи дослідження, вважаємо за доцільне більш детально розглянути положення п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України щодо обов'язку суду визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні. Формулюючи подібне положення, законодавець, напевно, враховував практику розслідування правоохоронними органами кримінальних справ на підставі Кримінально-процесуального кодексу України, коли в окремих випадках за наявності достатніх даних в матеріалах справи щодо вчинення злочину певною особою слідчі здійснювали досудове розслідування за фактом вчинення злочину та максимально задержували пред'явлення обвинувачення

такій особі. Зазначені дії здійснювалися з урахуванням більш широкого кола процесуальних прав, передбачених для підозрюваного або обвинуваченого, порівняно зі свідком. За таких умов основна частина розслідування слідчим здійснювалася за фактичної відсутності сторони захисту та неможливості реалізації її прав суб'єктами, передбаченими Кодексом. Необхідно додати, що така ситуація склалася ще й внаслідок невдалої редакції ст. 43-1 Кримінально-процесуального кодексу України, у якій було передбачено, що підозрюваним визнається особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину або до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого. Відповідно до змісту сформульованого таким чином поняття «підозрюваний» не можна було передбачити випадків порушення кримінальної справи стосовно особи, що також давало слідчим можливість допитувати особу як свідка навіть у разі порушення стосовно неї кримінальної справи.

Однак, на нашу думку, положення п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України потребує коригування, оскільки її чинна редакція не є узгодженою з іншими положеннями Кодексу та не лише не сприяє дотриманню прав підозрюваного або обвинуваченого, а й ускладнює виконання завдань кримінального судочинства. Так, згідно зі змістом наведеної вище ст. 23 КПК України суд безпосередньо досліджує докази, у тому числі показання. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Таким чином, незалежно від змісту показань особи на досудовому розслідуванні суд бере до уваги тільки ті показання, які особа надала безпосередньо суду.

Необхідно також враховувати, що на момент допиту особи як свідка у слідчого можуть бути відсутні дані щодо вчинення нею кримінального правопорушення. При цьому така особа під час її допиту як свідка може повідомити відомості щодо інших співучасників вчинення кримі-

нального правопорушення, обставин його вчинення, місць переховування знярядь кримінального правопорушення або майна, здобутого у результаті його вчинення, тощо. Проте надалі, після одержання слідчим доказів щодо причетності цієї особи до вчинення даного кримінального правопорушення, вона може відмовитися давати будь-які показання. І в таких випадках підстави для визнання судом відомостей, повідомлених особою під час її допиту як свідка, що одержані з істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, на нашу думку, відсутні.

Також необхідно додати, що згідно з ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, або особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. До випадків обов'язкового повідомлення особі про підозру належать:

- 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;
- 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів;
- 3) наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Однак сформульована законодавцем «достатність доказів» є оціночно-суб'єктивним поняттям без чітких критеріїв їх визначення. З урахуванням викладеного, на нашу думку, до ст. 87 КПК України доцільно внести відповідні зміни.

Досліджуючи особливості застосування законодавцем у чинному КПК України понять «пояснення» та «показання», доцільно розглянути положення ст. 459, відповідно до яких судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами. До таких належать штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок.

Вважаємо, що зміст цієї статті потребує суттєвого коригування з таких причин. Зокрема, незрозуміло, чому законодавець

долучив до нововиявлених обставин виключно неправильність перекладу висновку і пояснень експерта. Адже, на нашу думку, неправильність перекладу показань експерта також мала би бути підставою для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами. Крім того, потребують з'ясування причини невіднесення до такої підстави та неправильність перекладу і пояснень спеціаліста, а також показань будь-яких інших суб'єктів кримінального провадження.

Зауважимо, що до нововиявлених обставин згідно із законом належать завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого. При цьому з незрозумілих причин залишено поза увагою завідомо неправдиві показання інших учасників кримінального провадження, зокрема експерта, перекладача, спеціаліста тощо.

Враховуючи викладене, можна зробити наведені нижче висновки.

1. Частину 1 ст. 3 КПК України варто доповнити пунктом 27: «Пояснення – це форма одержання представниками сторони захисту або потерпілим від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження; це доповнення, зауваження, роз'яснення або заперечення, викладені в письмовому вигляді учасниками процесуальної дії в протоколі відповідної процесуальної дії або в додатках до цього протоколу».

2. На нашу думку, суб'єктів сторони обвинувачення (крім потерпілого) недоцільно наділяти правом відбирати пояснення, оскільки зазначені відомості вони можуть одержати під час проведення допитів.

3. У п. 2 ч. 5 ст. 71 КПК України з метою закріплення права спеціаліста надавати

показання варто замінити слово «пояснення» на «показання».

4. Частину 1 ст. 95 КПК України доцільно викласти у такій редакції: «Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом та іншими суб'єктами кримінального провадження щодо відомих їм обставин, що мають значення для цього кримінального провадження».

5. Частину 8 ст. 95 КПК України потрібно закріпити у такій редакції: «Представники сторони кримінального провадження мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів. З урахуванням отриманих пояснень сторони кримінального провадження, а також потерпілий має право заявляти клопотання про проведення слідчим або судом допиту цих осіб».

6. З метою уникнення визнання протоколу процесуальної дії недопустимим слід зазначити в КПК України обов'язок слідчого роз'яснювати учасникам такої процесуальної дії їхнє право на захист, а також право не надавати показання або пояснення, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення такої особи або її близьких родичів чи членів її сім'ї у вчиненні кримінального правопорушення.

7. Вважаємо за доцільне скасувати п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України.

8. Пункт 1 ч. 2 ст. 459 КПК України варто викласти у такій редакції: «Штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку експерта, показань суб'єктів кримінального провадження, а також завідомо неправдиві показання зазначених суб'єктів, на яких ґрунтується вирок».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство від 19 листопада 2012 року. – К.: Паливода А.В., 2012. – 382 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України [офіційний текст]. – К.: Атіка, 2010. – 208 с.

Валерій ФАСТОВЕЦЬ

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПОКАЗАННЯ» ТА «ПОЯСНЕННЯ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Проведено дослідження положень Кримінального процесуального кодексу України з метою визначення співвідношення термінів «показання» та «пояснення».

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України; пояснення; показання; докази.

Валерий ФАСТОВЕЦ

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ПОКАЗАНИЯ» И «ОБЪЯСНЕНИЯ» В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССУАЛЬНОМ КОДЕКСЕ УКРАИНЫ

Проведено исследование положений Уголовного процессуального кодекса Украины с целью определения соотношения терминов «показания» и «объяснения».

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины; объяснения; показания; доказательства.

Valeriy FASTOVETS

CORRELATION BETWEEN THE CONCEPTS «STATEMENTS» AND «EXPLANATIONS» IN THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE

This article is the study of the provisions of the Criminal Procedure Code in order to determine the ratio of the terms «evidence» and «explanation».

Keywords: Criminal Procedure Code OF Ukraine; statements; explanations; facts in evidence.

